

Sosyal Devletin Temelleri

M. Kemal Aydın¹

Eyüp Ensar Çakmak²

Özet: Toplumun refah koşullarını iyileştirmeyi amaçlayan sosyal devletin temelleri 19uncu yüzyılın ortalarında atılmıştır. Özü itibariyle sosyal devlet, *Sanayi Devrimi*'nin sefalete mahkûm ettiği işçi sınıfından gelen itirazın bir yansımasıdır. *İkinci Savaş*'ın bitiminden itibaren 1970'lerin ikinci yarısına kadar geçen dönem 'sosyal devletin altın çağı' olarak adlandırılmaktadır. Nitekim söz konusu dönemde *merkez* ülkelerinin sosyal harcamaları [gayrisafi yurtiçi hâsılaya nispetle] yaklaşık *iki kat* artmıştır. Bir başka ifade ile ağırlıklı olarak sosyal harcamalar biçiminde tezahür eden sosyal devlet uygulamaları her alanda hissedilmiştir. Fakat *1973 Petrol Şoku*'nun tetiklediği bir bunalım, sosyal devleti hem imgesel düzeyde hem de uygulamaları itibariyle yıpratarak yeni bir dönemi başlatmıştır. 'Sosyal devletin gümüş çağı' olarak isimlendirilen bu yeni dönemde, yaşanmakta olan bunalımın sebeplerinden biri olarak görüldüğü için, sosyal harcamalar kısılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Devlet, Sosyal Harcamalar, Altın Çağ, Gümüş Çağ.

Giriş

'Refah devleti' ya da 'sosyal devlet', tarihsel bir yapı olarak, toplumun refah koşullarını iyileştirme amacı ile sosyal güvenlik kurumları oluşturma ve adaleti yaygınlaştırma temelinde şekillenmiştir.³ Farklı bir açıdan bakarak devlet

1. Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat Bölümü.

2. Sakarya Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat Bölümü YL Öğrencisi.

3. *Refah devleti* kavramı ile *sosyal devlet* kavramını farklı siyasi kültürler aynı an-

olgusunu yeniden tanımlayan bu anlayış, vergi, istihdam ve ücret politikalarını gelir dağılımını düzeltici biçimde kurgulayan, dar gelirli sınıfları koruyan / kollayan, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimi kolaylaştıran bir içeriğe sahiptir (Serter, 1994: 32; ayrıca bkz. Selek Öz, 2010: 7-10).

Yakın bir geçmişe kadar *sosyal devlet* olgusunun odak noktasına devletin harcama gücü konulmuştur. Herhangi bir devletin hangi ölçüde *sosyal* olduğu belirlenirken, o devletin gayrisafi yurtiçi hâsılının [GYH] ne kadarlık bölümünü *sosyal programlar* için kullandığı dikkate alınmıştır (Pacek ve Freeman, 2015: 7). Bir başka ifade ile sosyal devleti tanımlamak için yapılan ilk çalışmalar kavramsal düzeyin ötesine geçebilmiş değildir. Bu çalışmalara göre sosyal harcamaların düzeyi [GYH'ye oranı] ne kadar yükselmiş ise sosyal devlet olma yolunda o kadar mesafe kat edilmiştir.

Sosyal devlet olgusunu sosyal amaçlı harcamaların düzeyine indirgeyerek yapılan bu çalışmalar, yeterince ikna edici bir analitik çerçeve ortaya koymamıştır. Sosyal harcamalar, hiç kuşkusuz, sosyal devleti tanımlama girişimlerine rehberlik eden önemli bir değişkendir. Bununla birlikte sosyal devlet olgusunu, sadece harcamaların GYH'ye oranı temelinde izah etmek yanıltıcı sonuçlar doğurmaktadır. Çünkü böyle bir indirgeme yapıldığında, niteliğine ve önceliğine bakılmaksızın, bütün sosyal harcamalara aynı değer atfedilmiş olmaktadır. Mesela *hasta bakımı için bir aileye yapılan nakdi yardımlar* ile *işsizlik sigortasından yapılan ödemeler* arasında ciddi bir nitelik ve öncelik farkı vardır. Bu nedenledir ki sosyal devletin boyutlarını belirlemeyi amaçlayan değerlendirmeler, sosyal harcamaların düzeyinin yanı sıra, bu harcamalar arasındaki nitelik ve öncelik farklılıklarını da dikkate alan bir muhtevaya sahip olmalıdır (Esping-Andersen, 1990: 18-19).

Bu analitik çerçeve içinde yapılmış bir çalışmaya (Pacek and Freeman,

lama gelecek biçimde kullanılmaktadır. *Sosyal devlet* [sozial staat], Almanca'nın hâkim olduğu coğrafyaya ait bir kavramdır. İngilizcenin hâkim olduğu ülkelerde kullanılan *refah devleti* [welfare state] kavramı, *sosyal devlet* kavramını ikame etmektedir. Almanca literatürde *refah devletinin* karşılığı olarak *fohlfahrts staat* kavramı kullanılmaktadır (Serter, 1994: 35-36). Öte yandan refah devletinin, [tarihsel olarak daha geniş bir anlamı olan] sosyal devletin *İkinci Dünya Savaşı* sonrası geliştirilmiş biçimi olduğu da söylenmektedir (Özbek, 2002: 9). Bu bağlamda son bir not: Türkçe literatürde kullanılan *sosyal devlet* kavramı, *welfare state* yani *refah devleti* kavramının karşılığıdır (Aktan, 2008: 14).

2015: 8-10) göre bir devletin *sosyal devlet* olarak isimlendirilebilmesi için şu üç koşulu sağlıyor olması gerekmektedir: *dekomodifikasyon*, *sosyal ücret* ve *sol partilerin müdahalesi*. *Dekomodifikasyon* [*metalaşmanın sınırlanması*⁴], bir işçinin belli standartları muhafaza ederek ve piyasaya bağımlı kalmadan hayatını sürdürebilmesidir. *Piyasanın göz ardı edilebilirliği* olarak da yorumlayabileceğimiz *dekomodifikasyon* kavramı, bir işçinin daha özgür olmak ya da kendini daha özgür hissetmek için genel refah düzeyini riske etmeksizin çalışmaktan vazgeçebilmesini güvence altına alan bir piyasanın mevcudiyetine gönderme yapmaktadır. İkinci olarak *sosyal ücret*, devletin piyasa odaklı hamlelerden ziyade sosyal harcama odaklı hamleler yapması gerektiği temelinde geliştirilmiş bir kavramdır. Son olarak, *sol / sosyal demokrat* partilerin ya da sivil toplum örgütlerinin hükümeti, sosyal devlet olma hedefine dönük adımlar atması için sıkıştırması gerekmektedir.

Bu çalışmada sosyal devlet olgusunun kapsamlı bir tanımı yapıldıktan sonra tarihsel gelişim süreci incelenecektir. Cevabını arayacağımız sorular şunlardır: Sosyal devlet olgusu hangi düşünsel temeller üzerinde yükselmiştir? Ya da bu olgu hangi tarihsel / toplumsal koşullarda ortaya çıkmıştır? Tarihsel gelişim süreci içinde farklı sosyal devlet yaklaşımları ve uygulamaları olmuş mudur? Sosyal devletin kaldıracağı nelerdir? Bir başka ifade ile sosyal devlet ağırlıklı olarak hangi araçları kullanmaktadır?

Sosyal Devlet Olgusunun Düşünsel Temelleri

Thomas H. Green, devletin özgürlükler alanını genişletici müdahaleler yaparak bireyin medeni ve politik haklarını kullanabilmesine imkân veren bir toplumsal zemin oluşturması gereğine dikkat çekmektedir (aktaran Sallan Gül, 2006: 89-95). Devletin müdahaleleri sayesinde özgürlükler alanının genişletilebileceği temelinde geliştirilmiş olan bu yaklaşımı *Isaiah Berlin* de benimsemektedir. *Berlin*, biri pozitif diğeri negatif olmak üzere iki farklı özgürlükten söz etmektedir. *Pozitif özgürlük*, birtakım haklarını kullanabilmesi için ihtiyaç duyduğu koşulların bireye sunulmasıdır.⁵ *Berlin*'in *pozitif özgürlük* tanımını, *bireyin özgürleşmesi* ile *devletin müdahalesi* arasında doğru yönlü bir

4. *Buğra ve Keyder*, kavramı bu şekilde Türkçeleştirmiştir (2006: 34).

5. *Popper*'a göre devlet tarafından güvence altına alınmadığı sürece, özgürlüğün hiçbir çeşidi kullanılabilir değildir (1945/2013: 127-128).

nedensellik ilişkisi olduğuna ilişkin yaklaşımı desteklemektedir. *Berlin*'e göre devlet, bazen de yoksul kesimlerin medeni ve politik haklardan daha fazla istifade edebilmesi için özgürlükler alanını daraltmalıdır [*negatif özgürlük*]. Kaldı ki bu analizin ardından *Berlin* şunu söylemektedir: *Devletin yapacağı birtakım müdahaleler ile yoksul kesimlerin refah düzeyi yükseltilebilir* (aktaran Sallan Gül, 2006: 89-95).

Nitekim sosyal devlet düşüncesi, devlet müdahaleciliği temelinde geliştirilmiştir. Bir başka ifade ile *liberal / piyasacı* ekonomi uygulamalarının beslediği dengesiz gelir bölüşümü olgusu, devletin müdahalesini bir seçenek olarak ön plana çıkarmıştır. Müdahale ile kastedilen, devletin *sosyal* sorumluluklar üstlenerek, gelirden yeterince pay alamayan bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılayacağına dair birtakım güvenceler vermesidir. Kaldı ki *işsizlik sigortası, sağlık sigortası, bedava eğitim, aile ve çocuk yardımı ve ucuz konut sağlama* gibi uygulamalar, bu güvencenin tezahürleri olarak bazı ülkelerde yoksulluğun azaltılmasını mümkün kılmıştır. Şunu da ifade etmeliyiz ki, bu tarz uygulamaların amacı toplumu oluşturan bireylerin refah düzeylerini eşitlemek değildir; söz konusu eşitsizliklerin toplumsal hayatı sürdürülemez hale getirmesini önlemektir (Berk, 2014: 44-51).

Bu değerlendirmelerin ardından *sosyal devlet* olgusunu daha sarıh bir biçimde tarif edebiliriz. *Briggs*'in (1961: 14) de ifade ettiği gibi *sosyal devlet*, şu üç şeyi *bilerek ve isteyerek* gerçekleştiren devlettir: [a] Bireyin refah düzeyini piyasadan bağımsız olarak şekillendirmek. [b] Hastalık ve işsizlik gibi muhtemel sorunlardan kaynaklanan riskleri minimum seviyeye indirerek aile içi krizleri engellemek. [c] Dini, dili ve ırkı ne olursa olsun, herkesin sıkıntı yaşamaksızın sosyal hizmetlere erişimini mümkün kılmak.

Sosyal Devlet Modelleri

Tarihsel bir yapı olarak *sosyal devlet*, farklı coğrafyalarda / farklı kültürlerde farklı biçimlerde hayata geçirilmiştir. Bir başka ifade ile her ülke ya da ülke grubu kendi koşullarından beslenen bir sosyal devlet inşa ettiği için, farklı sosyal devlet modelleri söz konusu olmuştur. Bunun bir yansıması olarak, sosyal devleti tanımlama girişimleri, bu modelleri sınıflandıran [*Titmuss*'un (1974) tasnifi, *Therborn*'un (1986) tasnifi, *Esping-Andersen*'in (1990) tasnifi gibi] bir zemin üzerinde yürümüştür. Bu çalışmada *Esping-Andersen* (1990) tarafından yapılmış tasnif esas alınacaktır. *Esping-Andersen*'a göre üç farklı

sosyal devlet modeli bulunmaktadır: *liberal* sosyal devlet modeli, *korporatist* ya da *muhafazakâr* sosyal devlet modeli ve *sosyal demokrat* model.

ABD, İngiltere, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda gibi ülkelerin benimsediği *liberal sosyal devlet modeli*, bireyin sosyal yardımlardan istifade etmesini zorlaştırıcı bir anlayış üzerine oturtulmuştur. Bu modelde yardıma muhtaç birey, uzun soluklu bir sorgulama sürecine tabi tutularak küçük düşürülmektedir. Şöyle de söylenebilir: Piyasa odaklı bir zemin üzerinde hareket eden sosyal devlet kurumları yardım edilecek bireyleri seçerken son derece titiz davranmaktadır. Bu titizlik, yapılan yardımın vereceği rahatlık duygusunun bireyin çalışma isteğini kırııcı bir etkisinin olabileceği endişesinden kaynaklanmaktadır (Esping-Andersen, 1990: 26-27).

Korporatist ya da *muhafazakâr sosyal devlet modeli*, Almanya, Fransa, Hollanda, Belçika, İtalya ve Avusturya gibi ülkelerde uygulanmaktadır. Bu model tıpkı *liberal sosyal devlet modeli* gibi [bir miktar yumuşatılmış olmakla birlikte] piyasa odaklı bir zemin üzerinde hareket etmektedir. Keza sosyal hakların kazanımı, yerine getirilmesi pek de kolay olmayan şartlara bağlanmıştır. Öte yandan modeli geleneksel aile yapısını sürdürülebilir kılmaya dönük bir anlayış şekillendirmektedir. Bu nedenle söz konusu yapıyı aşındıracak uygulamalardan imtina edilmektedir. Devletin, artık ayakta duramayacak hale düştüğü yani tamamen eridiği zamanlarda, aileye destek vermesi öngörülmektedir. Model, bir taraftan da refah düzeyini yükseltme görevini *sosyal sigorta* gibi yapılara yükleyerek piyasa mekanizmasını çevrim dışı bırakmaktadır. Ne var ki bu yapılar sayesinde toplumun sağladığı kazanımlar, *devletin lütfettiği bir şey* olarak takdim edilmektedir (Kleinman, 2002: 37'den aktaran Koray, 2005: 198; Esping-Andersen, 1990: 27).

Sosyal demokrat model ise, haklar ve özgürlükler alanını toplumun bütününe kavrayacak biçimde genişletme tasavvuru üzerinden geliştirilmiştir. İsveç, Danimarka, Norveç ve Finlandiya gibi ülkelerin uyguladığı bu model, bireyin piyasaya olan bağımlılığını mümkün olabilecek en alt seviyeye çekmeyi amaçlayan bir anlayışın ürünüdür; yani son derece üst düzeyde bir *dekomodifikasyon* önermektedir: *Bütün bireyler, sosyal güvenlik sistemine dâhil edilerek piyasanın yoksullaştırıcı ya da refahı geriletici etkilerinden korunmalıdır.* *Korporatist* modelden farklı olarak bu model, ailenin tamamen erimesini yani temel ihtiyaçlarını karşılayamaz hale gelmesini beklemeksizin devletin müdahale etmesinden yanadır (Esping-Andersen, 1990: 27-28).

Sosyal Devlet Uygulamaları

Bir devletin sosyal politikaları hayata geçirmesi için mutlaka *sosyal* olması gerekmez; *sosyal* olmayan bir devlet de sosyal politikalar uygulayabilir. Nitekim toplumun refahını tehdit eden unsurları bertaraf etmeye dönük olarak geliştirilmiş bütüncül yaklaşımlar her daim söz konusu olmuştur. *Sosyal güvenlik* ve *sosyal yardımlar* biçiminde somutluk kazanan sosyal politika uygulamaları, esas itibariyle toplumun refah düzeyini tahkim etmeyi amaçlamaktadır. Daha açık bir ifade ile bu tür uygulamalar, toplumun temel ihtiyaçlarını karşılamaya ya da belli bir refah seviyesine ulaşmasını mümkün kılmaya odaklıdır (Spicker, 2000: 151-152). *Sosyal* sıfatı taşımayan olmasına rağmen devlet aklının bu şekilde çalıştığı olmuştur. Ne var ki bunun tersi doğru değildir; yani sosyal politika uygulamaları sosyal bir devletin *olmazsa olmaz* işlevi olarak karşımıza çıkmaktadır (Esping-Andersen, 1999: 33).

Sosyal devlet düzeni, aslında *aile*, *piyasa* ve *devlet* tarafından üretilen refahın bu yapılar arasında nasıl bölüştüğünü belirlemektedir. *Sosyal devlet* olgusuna bu tanım temelinde yaklaşan ekonomi politik irdelemeler, genellikle aileyi / hanehalkını göz ardı etmektedir. Hâlbuki ekonomi politik, ailenin / hanehalkının refahını daha fazla gözeten bir açılım ortaya koymak, yani daha sosyal odaklı olmak zorundadır. Çünkü refahın dağıtılması sürecinin içerdiği riski üzerine alan yapı ailedir. Doğru yönetilip bertaraf edilemediği takdirde bu risk, aileden başlayarak toplumsal bir boyut kazanmaktadır. Bu nedendir ki sosyal politika hedefleri, risk yönetimini de içerecek biçimde belirlenmelidir. Daha doğrusu devlet, sosyal politika uygulamalarının sebep olacağı riskleri hafifletici tedbirler almalıdır (Esping-Andersen, 1999: 34-36). Kaldı ki *sosyal* bir devlet, öncelikle ailenin refahını güçlendirmek zorundadır. Zira yukarıda da belirtildiği gibi, ailenin sırtına binen risk ve bunun bir yansıması olarak yaşanan sıkıntılar, bir müddet sonra toplumsallaşmaktadır. Bu tespitten hareket ederek şunu söyleyebiliriz: Devletin aile ölçeğinde yaşanan ve bir müddet sonra toplumsallaşacak olan sıkıntılara yoğunlaşması, bir tür *çarpan etkisi* yaratarak, *sosyal politika uygulamaları* ile *toplumsal refah düzeyi* arasındaki doğru yönlü ilişkiye ivme kazandıracaktır (Spicker, 2000: 153).

Mesele, *sosyal* bir devletin belli sınıflara / katmanlara yönelik riskleri nasıl hafifleteceği temelinde ele alınır ise üç farklı yaklaşım söz konusu olmaktadır. Birincisi *azınlık* yaklaşımıdır. Bu yaklaşıma göre sosyal yardımlar düşük

gelirliyle, engellilere ve yalnız yaşayan annelere yapılmalıdır. Fakat bu tarz bir uygulama, ‘sosyal devlet müşterisi’ olarak adlandırabileceğimiz *yeni bir sınıf* ortaya çıkarma eğilimi taşıdığı için sakıncalıdır. İkinci yaklaşım [*korporatist* yaklaşım], sosyal yardımların belli meslek gruplarına yapılması gerektiğini savunmaktadır. Daha çok toplumsal dayanışma olgusuna vurgu yapan üçüncü yaklaşım [*evrensel* yaklaşım] ise bireysel riskleri, toplum düzeyinde çözülecek bir bütünsellik içinde ele almaktadır (Esping-Andersen, 1999: 41).

Bireyin, sosyal devlet olgusunun varlığını hissetmek isteyeceği iki dönem vardır. Bu dönemlerin ilki *çocukluk*, ikincisi *ihtiyarlık* aşamasına tekabül etmektedir. Sosyal devlet, bilhassa çocukluk dönemine yönelik riskleri bertaraf edici, daha doğrusu yoksulluk olgusunun bir kuşaktan diğerine aktarılmasını engelleyici politikalar geliştirmelidir. Bir başka ifade ile yoksulluk bireyin / ailenin kaderi olmaktan çıkarılmalıdır. Çünkü çocukluk dönemine yönelik risk, diğer risklerden farklı olarak, ülkenin büyüme performansını doğrudan etkilemektedir. Bu riskin mevcudiyeti, ülkenin [iktisadi büyümenin önemli kaynaklarından biri olarak] potansiyel beşeri sermayenin bir bölümünü kulanamaması sonucunu doğurmaktadır (Esping-Andersen, 1999: 41-43).

Sosyal Devletin Kaldıraçları

Bir devlete *sosyal* boyutlar kazandırma hedefine dönük olarak kullanılabilen iki önemli araç bulunmaktadır: *sosyal harcamalar* ve *vergiler*. Sosyal devleti ayakta tutan *kaldıraçlar* olarak da isimlendirebileceğimiz bu araçlardan hangisinin tercih edileceğini, hem ülkenin, hem de dönemin ve koruma altına alınması düşünülen toplumsal katmanın ya da sınıfın koşulları belirlemektedir. Bazı ülkelerde / bazı dönemlerde bu üç aracın birlikte kullanıldığı da olmuştur (daha geniş bilgi için bkz. Tanzi, 2000: 6).

Bununla birlikte en fazla kullanılan araç *sosyal harcamalardır*. Öyle ki bir devleti *sosyal* kılan temel unsurun *sosyal harcamalar* olduğuna ilişkin yerleşik bir kanaat bulunmaktadır.⁶ Gerek sosyal devletin gelişim süreci ve krizleri

6. Şöyle bir ölçü verebiliriz: Bir ülkede sosyal devletin temellerinin oluşabilmesi için o ülkede gayrisafi yurtiçi hâsılanın yüzde 3’ü oranında sosyal harcama yapılıyor olmalıdır. Bununla birlikte *Pierson*, bu oranın düşük olduğuna dikkat çekerek gayrisafi yurtiçi hâsılanın yüzde 5’i kadar sosyal amaçlı harcama yapan bir ülkenin sosyal devlet olma yolunda ilk adımı attığını söylemektedir (2006: 109-110).

incelenirken gerekse sosyal devlet olma iddiası ortaya koyan ülkeler sınıflandırılırken, başka birçok unsurun yanı sıra sosyal harcamaların düzeyi ve niteliği ön plana çıkmaktadır (Özdemir, 2006: 157). Aşağıdaki tablo [1], bazı ülkelerin sosyal devlet olma eğilimini, daha açık bir ifade ile sosyal harcama düzeyi [sosyal harcamaların GYH'ye oranı] itibariyle nasıl bir gelişme kaydettiğini ortaya koymaktadır. Görüldüğü gibi *Almanya*, sosyal harcama düzeyini 1900 yılında yüzde 3'ün üzerine, ardından 1915 yılında da yüzde 5'in üzerine çıkarmış bir ülke olarak *sosyal devletin öncüsüdür*.

Tablo 1. Bazı Ülkelerde Sosyal Harcama Düzeyinin [Sosyal Harcamaların GYH'ye Oranı] Tarihsel Gelişimi

1. *Sosyal harcamaların GYH'nin yüzde 3'ünden fazla olduğu yıl*
2. *Sosyal harcamaların GYH'nin yüzde 5'inden fazla olduğu yıl*

	1	2		1	2
Belçika	1923	1933	İsveç	1905	1921
Hollanda	1920	1934	Finlandiya	1926	1947
Fransa	1921	1931	Avusturya	1926	1932
İtalya	1923	1940	İsviçre	1900'ler	1920
Almanya	1900	1915	Avustralya	1922	1932
İrlanda	1905	1920	Yeni Zelanda	1911	1920
İngiltere	1905	1920	Kanada	1921	1931
Danimarka	1908	1918	ABD	1920	1931
Norveç	1917	1926			

Kaynak: Pierson, 2006: 113

OECD, sosyal harcamaları, aileyi ve bireyi, refah düzeyinin düşmesine sebep olan her türlü olumsuz durumdan korumak için, kamu kuruluşları ya da özel kuruluşlar tarafından verilen destekler ve finansal katkılar olarak tanımlamaktadır. Bu destek / katkı, ailenin ya da bireyin ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetleri doğrudan temin etme ya da nakit verme biçiminde olabilmektedir

(aktaran Adema, 1999: 7). Bu harcamalar, fakirlerin ihtiyaçlarını karşılamasının yanı sıra toplumsal katmanlar arasındaki gelir farklılıklarının azaltılmasına da katkı yapmaktadır. Şunu da ifade etmeliyiz ki, sosyal devletin refah aktarım mekanizması, zenginden alıp fakire dağıtmayı aşan bir içeriğe sahiptir. Sosyal devlet düzeninde *eğitim*, *sağlık* ve *emeklilik* gibi alanlara yönelik kamu hizmetlerinden herkesin eşit bir biçimde istifade etmesini mümkün kılacak mekanizmalar oluşturularak refah aktarımı dolaylı bir biçimde gerçekleştirilmektedir (bkz. Peterson, 1991: 105; Piketty, 2014: 516).

Sosyal devletin kullandığı bir diğer araç *vergilerdir*. Bilindiği gibi tarih boyunca devletler *geliri*, *serveti* ve *tüketimi* vergilendirmiştir. Ücret mukabili çalışmanın 20nci yüzyılın başından itibaren yaygınlaşması, dördüncü bir vergi türünü gündeme getirmiştir: *sosyal kesintiler*. Gelirden [ve genellikle sadece emek gelirinden] kesilerek *sosyal sigorta sandığı* olarak isimlendirilen fonlara aktarılan bu verginin temel özelliği, sosyal devletin derinlik kazanmasını mümkün kılan telafi ödemelerinde [*emeklilik maaşı* ve *işsizlik ücreti* gibi] kullanılıyor olmasıdır (Piketty, 2014: 535-536).

‘Kapitalizmin altın çağı’ olarak isimlendirilen 1945-1975 döneminde [ve bilhassa liberal kapitalist sistemin *merkezinde*] devletin sosyal harcamaları önemli ölçüde artmıştır. Bu harcamalar bütçe disiplini bozucu etkiler doğuruyor olduğu için hükümetler, kaçınılmaz olarak, vergi artırımlarına yönelmiştir. Keza 1980’li yıllara gelindiğinde vergilendirme alanını yeniden yapılandırmayı amaçlayan yeni bir anlayışın ön plana çıktığını görmekteyiz (Garrett ve Mitchell, 2001: 158-162). Bu bağlamda *artan oranlı / müterakki* vergilendirmeye değinmekte yarar görüyoruz. Zira vergilendirmenin bu türü, gelirin ve servetin yeniden dağıtılmasını sağlayan bir mekanizma olarak, sosyal devletin *olmazsa olmaz* parçalarından biridir. Şöyle de ifade edilebilir: Muhtabı sermaye gelirleri olan bu vergiler, sosyal devletin olgunlaşmasını mümkün kılmıştır. Kaldı ki sosyal devletin 21nci yüzyılda varlığını sürdürebilmesini sağlayacak olan da bu vergilerdir. Öte yandan önündeki engeller büyük ölçüde kaldırıldığı için manevra alanı ve hareket kabiliyeti genişleyen finansal sermayenin [‘finans kapital’ de denilebilir] demokratik süreçlere tabi kılınması, vergilendirmenin bu türü ile sağlanabilecektir. Öte yandan bu verginin, sermayenin belli zümrelerde yoğunlaşması eğilimini frenleyerek emek sahipleri ile mülk sahipleri arasındaki ‘sonsuz eşitlik’ sarmalını durdurabileceği düşünülmektedir (Piketty, 2014: 537-560; Çağan, 1980: 145-146).

Sosyal Devletin Tarihsel Gelişimi

1840'lı ve 1850'li yıllarda sermayenin gelirleri sürekli olarak artarken emek gelirleri durağanlaşmıştır. 1880'li yıllara gelindiğinde görülen şudur: Yarım yüzyıl boyunca derinlik kazanmış olan sanayileşme süreci, emekçilerin hayat koşullarını iyileştirmemiştir (Piketty, 2014: 9). Nitekim *Polanyi* o dönemi şöyle tasvir etmektedir: Emekçiler sefalet merkezlerine alınıp çalıştırılmaktadır. Kırsal alandan gelenler, bir süre sonra gecekondualarda yaşayan sefil insanlara dönüşmektedir. *Sanayi Devrimi*'nin temel çıktısı olan *makineleşme* sayesinde gelirleri sürekli artan sermaye sahiplerinin yaşam koşulları iyileşirken, üretimi bizzat gerçekleştiren emekçiler sefalete mahkûm olmaktadır. *Makineleşme*, adeta *kölecî toplum* düzenine geri dönüşün zeminini hazırlamaktadır. Bu durumun sorumlusu 'iblis fabrikadır' (1944/2014: 80-81). Ekonomi politik düzeninin [sermaye birikim süreci] sürdürülebilir olmadığına bir kanıtı olarak bu durum, diğer taraftan da *sosyalist odaklı* yeni arayışları gündeme getirmektedir (Piketty, 2014: 9).

19ncü yüzyılın sonlarından itibaren, bir müddet sonra kapitalist devlet anlayışını köklü bir biçimde değiştirecek olan yeni bir süreç başlamıştır. Bu süreç, *İkinci Savaş*'tan sonra kısmen liberal kapitalizmden kısmen sosyalizmden beslenen bir *sosyal refah devleti* modelini dünya gündemine taşıyacaktır. Şöyle de ifade edilebilir: Emek sahiplerinin ekonomi politik düzene itirazı, 1840'lardan itibaren liberal / piyasacı yaklaşımı sorgulayan ve devletin sosyal hayata ya da bölüşüm ilişkilerine müdahale etmesi gereğine vurgu yapan siyasi / ideolojik bir harekete dönüşmüştür. Üretim ve bölüşüm ilişkilerinin piyasa tarafından belirlenmesi temelinde inşa edilmiş olan liberal yaklaşıma yönelik itirazlar 'liberalizmin düşüşü', 'kolektivizmin gelişimi' ya da 'sosyalizmin gelişimi' olarak adlandırılmaktadır (Briggs, 1961: 17-18). Sınıfsal içerikli bu hareketin bir müddet sonra *sosyalist bir iktidar* kurmaya yönelebileceğinden duyulan endişe, 1880'li yıllardan itibaren sosyal devletin temellerinin atılmasını sağlayan önemli bir unsur olarak görülebilir.

Sosyal devlet olma hedefine dönük ilk adımlar Almanya tarafından atılmıştır. Keza istatistik veriler, Almanya'nın sosyal devletin öncüsü olduğunu ortaya koymaktadır. *İş kazası sigortası* (1871), *sağlık sigortası* (1883) ve *emekli maaşı* (1889) gibi sosyal devlet uygulamaları ilk kez bu ülkede hayata geçirilmiştir (bkz. Tablo 2). *Bismarck*'ın 1883'de yürürlüğe koyduğu *sosyal*

sigorta programı, sosyal devletin ilk uygulaması olarak kaydedilebilir. Daha sonra 1900'lerin başında *Churchill* ve *Lloyd George*, benzer bir programı İngiltere'de uygulamıştır (Aktan, 2008; Hanneson, 2015: 44).

Tablo 2'de görüldüğü gibi sosyal devlet olgusu, 1880'li yıllardan itibaren liberal kapitalist sistemin *merkez* ülkelerinde hayata geçirilen sosyal sigorta programlarının kapsamının zaman içinde genişletilmesi ile derinlik kazanmıştır. Öyle ki 1920 yılına gelindiğinde 10 *merkez* ülkesi, toplumu işsizliğin sonuçlarına karşı güvence altına alma bağlamında devlete sorumluluk yükleyen programlar yürütmeyi kabul etmiştir.

Tablo 2. Sosyal Sigorta Uygulamalarının Ülkeler İtibariyle Başlangıç Tarihleri

	İş Kazası	Sağlık Sigortası	Emekli Maaşı	İşsizlik Sigortası	Aile Ödeneği
Belçika	1903	1894	1900	1920	1930
Hollanda	1901	1929	1913	1916	1940
Fransa	1898	1898	1895	1905	1932
İtalya	1898	1886	1898	1919	1936
Almanya	1871	1883	1889	1927	1954
İrlanda	1897	1911	1908	1911	1944
İngiltere	1897	1911	1908	1911	1945
Danimarka	1898	1892	1891	1907	1952
Norveç	1894	1909	1936	1906	1946
İsveç	1901	1891	1913	1934	1947
Finlandiya	1895	1963	1937	1917	1948
Avusturya	1887	1888	1927	1920	1921
İsviçre	1881	1911	1946	1924	1952
Avustralya	1902	1945	1909	1945	1941
Yeni Zelanda	1900	1938	1989	1938	1926
Kanada	1930	1971	1927	1940	1944
ABD	1930	-	1935	1935	-

Sosyal devlet 1930'lardan itibaren olgunlaşmaya başlamıştır. Bunu mümkün kılan unsurların en önemlisi, 1929 *Buhranı*'nı aşmaya dönük arayışlardır. Bu arayışlar, söz konusu buhranı bertaraf etmenin yanı sıra, sosyal devlete giden yolu da aydınlatmıştır (Özdemir, 2006: 155). Bu bağlamda temas edilmesi gereken bir diğer unsur ise komünist rejimi dünyanın diğer bölgelerine taşımayı amaçlayan politikanın ortaya koyduğu tehdittir. *Sovyetler Birliği* tarafından izlenmekte olan bu politikanın, sosyal harcamalar genişletildiği takdirde etkinliğini yitireceği düşünülmektedir (Kazgan, 1995: 42). Sol siyasetçilerin refah olgusu üzerinden yaptığı eşitlik vurgusunun toplum tarafından içselleştirilmesi, sosyal devletin olgunlaşmasını sağlayan bir başka unsurdur. Bu bağlamda son olarak şunu söyleyebiliriz: Siyasi partilerin sosyal devleti tesis etme bağlamında kıyasıya bir rekabete girişmeleri, hedefe gidişi hızlandırmıştır (Özdemir, 2007: 188-189; Serter, 1994: 43-44).

İki dünya savaşı arasındaki dönemde, bilindiği gibi 1929 *Buhranı* yaşanmıştır. Buhran koşulları, sosyal yardımları kısmen azaltıp kısmen kesintiye uğratarak sosyal devlet olgusunu aşındırmıştır.⁷ 1929 *Buhranı*, bir taraftan da iktisadi düşüncenin yeniden şekilleneceği bir süreci başlatmıştır. Bilindiği gibi *Buhran*'ın ardından devletin piyasaya müdahalesini meşrulaştıran yeni bir teori [*Keynesian teori*] geliştirilmiştir.⁸ İktisadi bir özne olarak devleti öne çıkaran bu teorinin önermeleri ile sosyal devlete somutluk kazandıran uygulamalar örtüşmektedir. Bu koşullar altında, doğal olarak sosyal devlet olgu-

7. Mesela söz konusu buhranın bir yansıması olarak işsizlik ivme kazanıp işsizlere yapılan ödemeler artınca işsizlik sigortasının kapsamı daraltılmıştır. Ne var ki beklentinin aksine, bu müdahale buhranı şiddetlendirmiştir (Öztürk, 2015: 51).

8. *Keynes*, 1910'lu yılların başından itibaren yaşanmakta olan bunalımı gözden geçirdikten sonra, [ücretler ile fiyatların esnek olduğu bir ekonomide] tam istihdamın kendiliğinden oluşacağını öngören teoriye ciddi bir eleştiri getirmiştir: Ücretlerin düşürülmesi *işsizlik* sorununu hafifletemez. Zira böyle bir tercih, toplam talebi ve gelir / istihdam düzeyini düşürecektir (1936/1973: 258). *Keynes*'e göre tam istihdamın sağlanması için devlet üretim sürecine müdahale etmelidir: 'İşsizliğin ve durgunluğun temel sebebi efektif talebin yetersizliğidir. Efektif talebi canlandırmak ve büyümeyi istikrarlı bir zemine oturtmak için devlet harcamaları artırılmalıdır'. *Keynes*'in bu önerisini şöyle de ifade edebiliriz: Devletin talep üzerinden yapacağı birtakım müdahaleler, konjonktürden kaynaklanan durgunluğun ya da daralmanın dengeleri bozucu etkisini yumuşatabilir (Aydın, 2003: 30-31; Kara, 2015: 98; Marcuzzo, 1994: 8).

sunun genişleyeceği müsait bir zemin oluşmuştur (Kara, 2015: 81-82).

1929 *Buhranı*'nın ardından ABD'nin izlediği politikalar [*New Deal*], sosyal devletin olgunlaşma sürecini izah edici bir içeriğe sahiptir. ABD, 1930'lu yılların başından itibaren, yatırımcı ve üretici bir aktör olarak devleti sahaya sürüp işsizlik ve durgunluk sorununu aşmaya çalışmıştır. Bir başka ifade ile ülkenin yönetimi *Wall Street*'ten alınıp *Washington*'a, yani *Federal Hükümet*'e verilmiştir. Dönemin Başkanı *Roosevelt*'in şu sözü, hem yeni politikayı izah ediyor, hem de devletin sosyal boyutuna vurgu yapıyor olduğu için anlamlıdır: *İşsizlere devlet yardımı, hayırseverliğin ötesinde, bir sosyal görev olarak yapılmalıdır*. Nitekim 1935 yılında *Sosyal Güvenlik Yasası* çıkarılarak devletin çalışanlara verdiği güvence hukuki bir zemine oturtulmuştur (Kara, 2015: 85-86; Sallan Gül, 2006: 152; Şaylan, 2003: 91-92).

Sosyal devlet, *İkinci Dünya Savaşı*'nın hemen ardından liberal kapitalist sistemin merkezindeki ülkelerin iktidar odaklarına yeni bir meşruiyet zemini oluşturacak biçimde *burjuvazi*, *proletarya* ve *devlet* arasında varılan bir mutabakatın [*sosyal demokrat* ya da *Keynesian* mutabakat denilebilir] sonucu olarak 'altın çağına' ulaşmıştır (Berger, 1990; Pierson, 2006: 131-132). Piyasa mekanizmasının dışlanması ve bölüşümün kurallarının siyasî tercihler tarafından belirlenmesi anlamına gelen bu mutabakat, dönemin *sosyal devlet* uygulamalarına kılavuzluk etmiştir (Şaylan, 2003: 83).

Teorik açılımları itibariyle *Keynes*'in yaklaşımından beslenen bu yeni sosyal devlet, liberal paradigmayı [daha doğrusu yerleşik iktisat teorisini] reddeden bir zemin üzerinde yükselmiştir. Bu zemini, üretilmiş mal ve hizmetlerin bölüşülmesi sürecine devletin müdahale etmesi olarak tanımlamak mümkündür. Nitekim [diğer birtakım harcamaların yanı sıra] sosyal devlet anlayışının gerekli kıldığı harcamaların toplam talebi artırması sayesinde sistem, 1929 *Buhranı*'nı aşarak bölüşüm ilişkilerini de iyileştiren yeni bir büyüme dalgası yakalamıştır (Şaylan, 2003: 60-68; Sönmez, 1998: 145).⁹

9. Dünya ekonomisinin ortalama büyüme hızı 1950'li ve 1960'lı yıllarda, sırası ile yüzde 4.7 ve yüzde 5.8 olarak gerçekleşmiştir (Başkaya 1997a: 120). *Wallerstein*, 'şanlı otuz yıl' veya 'kapitalizmin altın dönemi' olarak isimlendirilen bu yılların, tarihsel olarak kapitalist sistemin en büyük genişlemesine tanıklık ettiğini söylemektedir (1993: 166). *Fikret Başkaya* söz konusu dönemi, bölüşüm ilişkilerini öne çıkartarak sınıfsal bir perspektiften değerlendirmektedir (1997b): Kapitalizmin tarihinde bir parantez olarak tanımlanan bu yükselme döneminde, sermaye / emek,

Tablo 3. Liberal Kapitalist Sistemin *Merkez* Ülkelerinde Sosyal Harcamaların Gayrisafi Yurtiçi Hâsılaya Oranı [1960-1975]

	1960	1975		1960	1975
Kanada	11.2	20.1	Japonya	7.6	13.7
Fransa	14.4	26.3	İngiltere	12.4	19.6
Almanya	17.1	27.8	ABD	9.9	18.7
İtalya	13.7	20.6	<i>Ortalama</i>	12.3	21.9

Kaynak: Pierson, 2006: 131.

1945 sonrası dönemde büyük ölçüde *Keynesian* yaklaşımın şekillendirdiği iktisat politikaları izlenmiştir. Bu politikalar, bir taraftan büyümeyi ve refah artışını mümkün kılarken diğer taraftan da gelir dağılımını iyileştirici etkiler ortaya koymuştur. Aynı dönemde siyasi / ideolojik alan da ciddi bir değişime maruz kalmıştır: Uluslararası ve ulusal düzeyde hem temel hak ve özgürlükler, hem de ekonomik hak ve özgürlükler genişlemiştir. Daha örgütlü hareket etme imkânı bulan işçi sınıfı, ekonomi politik düzene yönelik itirazını daha güçlü bir biçimde seslendirebilir hale gelmiştir. Esasen bu gelişmeler [sosyal harcamalarını miktar ve kapsam itibariyle genişleterek] altın çağını yaşayan sosyal devletin birer yansımasıdır (Sallan Gül, 2006: 148; Öztürk, 2015: 52-53; Topak, 2012: 54). Kaldı ki *Pierson* (2006: 129), 1945-1975 döneminin ‘sosyal devletin altın çağı’ olarak isimlendirilmesinin temel sebebi olarak, *merkez* ülkelerinde [ABD, Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya ve İngiltere] sosyal harcamaların ciddi ölçüde artmış olmasını göstermektedir. Nitekim bu ülkelerde 1960 yılına göre 1975 yılında, sosyal harcamaların gayrisafi yurtiçi hasılaya oranı, ortalama değerler itibariyle neredeyse *iki kat* [yüzde 12.3’den yüzde 21.9’a] artmıştır [bkz. Tablo 3].

Sosyal devletin altın çağını yaşadığı dönemin politikaları, sermaye birikim modelini yeni bir bunalıma sürükleyecek unsurları da bünyesinde taşımakta-

dır. Dönem boyunca kâr oranları düşerken¹⁰ verimlilik artışları yavaşlamaktadır. Diğer iki sorun ise aşırı üretim ile artan sosyal harcamalardan kaynaklı bütçe açıklarıdır. 1970’li yılların ortalarından itibaren yükselen bir istikrarsızlık dalgası¹¹ sosyal devletin temellerini oluşturan mutabakatı aşındırarak liberal / bireyci içerikli yeni bir söylemin öne çıkmasına yol açmıştır: *Çalışkan ve becerikli* insanların gelirlerinden alınan vergilerin *tembel ve işe yaramaz* insanlara aktarılmasının *gayri adil* olduğu ileri sürülmektedir. Bu söylem, bir müddet sonra, *İngiltere’de Margaret Thatcher (1979) ve ABD’de Ronald Reagan (1981)* tarafından hükümet politikası haline dönüştürülecektir. Daha açık bir ifade ile *sosyal devlet*, yaşanmakta olan bunalımın parametrelerinden biri olarak görülüp tasfiye edilecektir (Şaylan, 2003: 85; Kara, 2015: 99-102; Esping-Andersen, 1999: 2).

1950’li ve ’60’lı yıllar boyunca, *merkez* ülkelerinin itibar kazandırıcı bir sıfat olarak taşıdığı sosyal devlet, görüldüğü gibi ’70’li yılların başından itibaren irtifa kaybetmeye başlamıştır. O yıllarda sosyal devlet karşıtı söylemi en güçlü biçimde kullanan siyasi akım *neoliberalizm* olarak isimlendirilmektedir. Bu akımın yaptığı analizleri, *Pierson*’dan (2006: 149-150) istifade ederek şöyle özetleyebiliriz: Yaşanmakta olan sıkıntı devletin saygınlığını büyük ölçüde yitirmiş olmasından kaynaklanmaktadır. İnsanların devletten talepleri makul olmanın ötesine geçmiştir. Devletin aldığı kararlara yerli yersiz itiraz edilmektedir. Gitgide artan beklentilerin ve bazı grupların salt kendi çıkarlarına hizmet edecek biçimde yürüttüğü faaliyetlerin yakıcı etkisi devlet imge-

10. ABD’de 1961-65 döneminde yüzde 14.1 düzeyinde olan vergi öncesi kâr oranı, 1966-70 döneminde yüzde 12.9 düzeyine ve 1970 yılında yüzde 9.1 düzeyine gerilemiştir. Benzer bir durum İngiltere’de yaşanmıştır. Bu ülkenin vergi öncesi kâr oranı, 1960-64 döneminde yüzde 13.0 düzeyinde iken 1965-69 döneminde yüzde 11.7 düzeyine ve 1970 yılında yüzde 9.7 düzeyine düşmüştür (Kara, 2015: 99-100).

11. Ulusal paraları *Amerikan Doları* üzerinden altına endeksleyen *Bretton Woods Sistemi*’nin 1971 yılında çökmesi, belirsizlikleri artırıp bunalımın kapısını aralamıştır (Hirst, Thompson ve Bromley, 2009: 54). Ardından *Birinci Petrol Şoku (1973-74)*, kamu harcamalarının aşırılığından kaynaklanan bütçe açıkları (1974-75) ve *İkinci Petrol Şoku (1979-80)* bunalımı derinleştirmiştir. İki petrol şoku, petrol ithal eden ülkelerde *doğrudan*, diğer ülkelerde *dolaylı* olarak *stagflasyonist* [durgunluk içinde enflasyon] etkiler ortaya koymuştur. Bu ülkelerde büyüme performansı düşerken enflasyon ve işsizlik yükselmiştir (Roubini ve Setser, 2004: 1-12).

sini yıpratmaktadır. Sosyal harcamalar olağanüstü boyutlar kazanmıştır. Bu harcamalardan kaynaklanan ağır yükü devletle paylaşmak zorunda kalan işverenler şikâyet etmektedir.

Görülüyor ki 1970’li yılların ikinci yarısına gelindiğinde *sosyal devletin altın çağı* son bulmuştur. Yeni bir dönem, yani *sosyal devletin gümüş çağı* başlamıştır. *Taylor-Gooby*’ye (2002: 599) göre altın çağdan gümüş çağa geçişin iki temel sebebi vardır. Birinci sebep, küreselleşme sürecinin dayattığı *en iyi olma* yarışıdır. Bu yarışta öne geçmek için şu iki mekanizma kullanılmak zorundadır: *en düşük vergi oranı* ve *en uysal* [kendisine verilene rıza gösteren] *işgücünün istihdamı*. İkinci sebep ise, devletin sosyal harcamalar yükü altında ezilmiş ve yıpranmış olmasıdır.

Abstract: *The Welfare State*, what is aimed on citizen’s welfare, was begun to construct in mid of 19th century. The state takes nourishment by workers’ ideas who are condemned to live a hard life (under the minimum living standards) by *The Industrial Revolution*. From *Second World War to 1970s*’ second half, state lived it’s ‘Golden Age’ in its adventure. In this term, developed (or major) countries’ ratio of social expenditures in GDP almost doubled. In other words, *Welfare State Practices* had been seen in any sector. But, the depression period which is occurred by *1973 Oil Shock*, *The Welfare State* started to lose blood as practical and ideological. In this term, is named as ‘*The Silver Age of the Welfare State*’, the cause of the depression was accepted as the munches of the social expenditures, because of this, countries decreased their social expenditures.

Key Words: Welfare State, Social Expenditures, Golden Age, Silver Age.

Kaynakça

- Adema, W. (1999), “Net Social Expenditure”, **OECD Labour Market and Social Policy Occasional Papers**, Paris: OECD Publishing.
- Aktan, Coşkun Can (2008), **Sosyal Refah Devleti**, İstanbul: Okutan.
- Aydın, M. Kemal (2003), **Sermayenin Küreselleşmesi**, İstanbul: Değişim.

- Başkaya, Fikret** (1997a), **Sömürgecilik Emperyalizm Küreselleşme**, Ankara: Öteki.
- Başkaya, Fikret** (1997b), “Sermayenin Küreselleşmesi veya Neoliberalizmin Vahşeti”, **Özgür Üniversite Forumu**, Aralık 1997, s.5-24.
- Berger, Johannes** (1990), “Market and State in Advanced Capitalist Societies”, **Current Sociology**, 38 (2): 103-132.
- Berk, Ferit** (2014), **Farklı Devlet Sistemlerinde Karşılaştırmalı Sosyal Refah ve Hizmet Modelleri**, İstanbul: Sokak Kitapları.
- Buğra, Ayşe ve Çağlar Keyder** (2006/2015), **Sosyal Politika Yazıları**, İstanbul: İletişim (7nci Baskı)
- Briggs, Asa** (1961), “The Welfare State in Historical Perspective”, **Archives Européennes de Sociologie**, 2 (2): 221-258
- Çağan, Nami** (1980), Demokratik Sosyal Hukuk Devletinde Vergilendirme, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 37 (1): 129-151.
- Esping-Andersen, Gøsta** (1990), **The Three Worlds of The Welfare Capitalism**, Oxford: Polity Press.
- Esping-Andersen, Gøsta** (1999), **Social Foundations of Post-industrial Economies**, New York: Oxford University Press.
- Garrett, Geoffrey and Deborah Mitchell** (2001), “Globalization, Government Spending and Taxation in the OECD”, **European Journal of Political Research**, 39 (2): 145-177.
- Hannesson, Røgnvaldur** (2015), **Debt, Democracy and the Welfare State: Are Modern Democracies Living on Borrowed Time and Money**, New Jersey: Princeton University Press.
- Hirst, Paul, Grahame Thompson and Simon Bromley** (2009), **Globalization in Question**, Cambridge: Polity Press (3rd Edition).
- Kara, Uğur** (2015), **Sosyal Devletin Yükselişi ve Düşüşü**, Adana: Karahan Kitabevi.
- Kazgan, Gülten** (1995), **Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri**, İstanbul: Altın Kitaplar (3ncü Baskı).
- Keynes, John Maynard** (1936/1973), **The General Theory of Employment Interest, and Money**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Koray, Meryem** (2005), **Avrupa Toplum Modeli**, Ankara: İmge.
- Marcuzzo, Maria Cristina** (1944), “Keynes and Welfare State”, **Dipartimento di Scienze Economiche**, February 2012, s.1-18.

- Özbek**, Nadir (2002), “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Sosyal Devlet”, **Toplum ve Bilim**, 2002 Bahar, 92: 7-33.
- Özdemir**, Süleyman (2006), “Başlangıcından Günümüze Refah Devletlerinde Sosyal Harcamaların Analizi”, **Sosyal Siyaset Konferansları**, 50, s.153-204.
- Özdemir**, Süleyman (2007), **Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti**, İstanbul: İTO Yayınları.
- Öztürk**, Şenol (2015), **Sosyal Yatırım Devleti**, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Pacek**, Alexander and Benjamin **Freeman** (2015), **The Welfare State and Quality of Life: A Cross-National Analysis**,
https://www.researchgate.net/publication/242231574_The_Welfare_State_and_Quality_of_Life_A_Cross-National_Analysis.
- Peterson**, Wallace C. (1991), **Transfer Spending, Taxes, and the American Welfare State**, New York: Springer Science + Business Media.
- Pierson**, Christopher (2006), **Beyond the Welfare State: The New Political Economy of Welfare**, Cambridge: Polity Press.
- Piketty**, Thomas (2014), **Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital** [Çeviri: Hande Koçak], İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Polanyi**, Karl (1944/2014), **Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri**. [Çeviri: Ayşe Buğra] İstanbul: İletişim.
- Popper**, Karl R. (1945/2013), **Açık Toplum ve Düşmanları** [Çeviri: M. T. Rızatepe], Ankara: Liberte Yayınları (3ncü Baskı).
- Roubini**, Nouriel and Brad **Setser** (2004), **The Effects of the Recent Oil Price Shock on the U.S. and Global Economy**
<http://pages.stern.nyu.edu/~nroubini/papers/OilShockRoubiniSetser.pdf>.
- Sallan Gül**, Songül (2006), **Sosyal Devlet Bitti Yaşasın Piyasa**, Ankara: Ebabel (2nci Baskı)
- Selek Öz**, Cihan (2010), **Sosyal Belediyecilik Bağlamında Evde Bakım Hizmetleri: İstanbul, Ankara ve Kocaeli Büyükşehir Belediyeleri Örnekleri** [Yayımlanmamış Doktora Tezi], Adapazarı: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Serter**, Nur (1994), **Devlet Görevlerindeki Gelişmelerin Sonucu Olarak Sosyal Devlet**, İstanbul: İÜ İktisat Fakültesi Yayınları.
- Sönmez**, Sinan (1998), **Dünya Ekonomisinde Dönüşüm: Sömürgecilikten Küreselleşmeye**, Ankara: İmge.

- Spicker, Paul** (2000), **The Welfare State A General Theory**, London: Sage Publications.
- Şaylan, Gencay** (2003), **Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi**, Ankara: İmge (2nci Baskı).
- Tanzi, Vito** (2000), “Globalization and the Future of Social Protection”, **Working Paper of the International Monetary Fund**, s.1-22.
- Taylor-Gooby, Peter** (2002), “The Silver Age of the Welfare State: Perspectives on Resilience”, **Journal of Social Policy**, 31 (4): 597-621.
- Topak, Oğuz** (2012), **Refah Devleti ve Kapitalizm: 2000’li Yıllarda Türkiye’de Refah Devleti**, İstanbul: İletişim.
- Wallerstein, Immanuel** (1993), **Jeopolitik ve Jeokültür** [Çeviri: Mustafa Özel], İstanbul: İz.